

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.161.2.09«16»

*Тетяна Александрович,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри гуманітарно-мистецьких дисциплін
та технологій легкої промисловості
Київський національний університет технологій та дизайну
(м. Київ, Україна)*

КОРДОЦЕНТРИЧНЕ СПРЯМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ XVII ст.

У статті розглядається питання кордоцентричного спрямування української літератури XVII ст. на матеріалі творів Касіяна Саковича, Кирила Транквіліона-Ставровецького, Дмитра Туптала. З'ясовується причина звернення до образу серця в добу Бароко. Також дається тлумачення символу серця, його значення в християнській та античних літературах.

Авторка наполягає, що для барокової людини, змушеної шукати гармонії не лише у власному світі, а й узгоджувати свої бажання, прагнення, сподівання з бурхливим і великим навколишнім світом, найголовніше зберегти свою цілісність, індивідуальність, неповторність. Це було можливо зробити тільки тоді, коли людина мала чисті сумління і серце.

Акцентується увага на спільному моменті в творах українських барокових письменників: усі людські діяння, помисли й сподівання концентруються в серці, визначаючи справжнє єство кожної особистості.

Ключові слова: *Бароко, внутрішня людина, духовність, кордоцентризм, література, моральність, письменники, самопізнання, серце, християнство.*

В статье рассматривается вопрос кордоцентричной ориентации украинской литературы XVII ст. на материале произведений Касияна Саковича, Кирилла Транквилиона-Ставровецкого, Дмитрия Туптало. Анализируется причина обращения к образу сердца в эпоху Барокко. Также даётся объяснение символа сердца, его значения в христианской и античных литературах.

Автор утверждает, что для человека Барокко, который был вынужден искать гармонию не только в собственном мире, но и суметь объединить свои желания, надежды с большим окружающим миром, самое главное сберечь целостность, индивидуальность, неповторимость. Это было возможно сделать только тогда, когда человек имел чистыми мысли и сердце.

Акцентируется внимание на общем моменте в произведениях украинских писателей эпохи Барокко: все человеческие поступки, надежды концентрируются в сердце, в такой способ определяя настоящую суть каждой личности.

Ключевые слова: Барокко, внутренний человек, духовность, кордоцентризм, литература, мораль, писатели, самопознание, сердце, христианство.

The article deals with the issue of cordocentric orientation of Ukrainian literature of the XVII-th century based on the works of Kasian Sakovych, Kyryl Trankvilion-Stavrovetsky, Dmytro Tuptalo. The reason why these authors used the image of heart in their Baroque-era works is considered. Heart symbol meaning and its importance in the Christian and ancient literature is given. In particular, in Christianity burning heart symbolizes devotion and religious service. In antiquity the heart was considered to be the spark of the soul (Plato), the highest point in the soul (Aristotle, the Stoics), spiritual depths (Philo).

The author insists that Baroque man forced to seek harmony not only in his own world, but also to coordinate his desires, aspirations, expectations with wild and large outer world. The most important thing for him was to maintain his internal consistency, individuality, uniqueness, to be able to vanquish temptations and to remain spiritually virtuous. It was possible only when the person had clear conscience and heart.

It turns out that every writer emphasized certain features of the heart, which was close to his worldview, his personal understanding of its significance in human life. Thus, according to Cyril Trankvilion-Stavrovetsky actions of a personality are determined by the fact that he has heart, because for a real thinker the man is the person who trusts his own inner «I» in all his doings. According to Kasian Sakovych this body organ gives impulse to life and it (life) will depend on humanity and kindness of heart of each person. Dmytro Tuptalo argues that appearances are deceptive. True character can be identified by one's heart.

Attention is focused on common points in the works of Ukrainian Baroque writers: all human acts, thoughts and hopes are concentrated in the heart determining the true nature of every personality.

It is emphasized that the frequency of our writers' reference to the heart as a repository of spirituality and humanity demonstrated cordocentric orientation of Ukrainian Baroque literature of the XVIIth century.

Key words: Baroque, inner man, spirituality, cordocentrism, literature, morality, writers, self-knowledge, heart, Christianity.

Глибини людської душі незвідані та незбагненні. Таємничість внутрішнього світу особистості, її справжнє ество здавна привертала увагу мислителів. Адже вміння зазирнути і зрозуміти людину, мотивацію її вчинків – завжди було метою письменника. До того ж зосередженість

на внутрішньому світі особистості одна із характерних рис ментальності української нації.

Елементи кордоцентризму можна прослідкувати, ще починаючи з літератури Київської Русі (творчість Іларіона, Кирила Туровського, Климента Смолятича та ін.). І це пов'язано з тим, що основним органом тіла, який визначав всі дії та думки людини для українців у всі часи було серце. Проте на особливу увагу заслуговує розвиток цієї риси нашої ментальності в добу Бароко, зокрема в XVII ст., коли Україна знаходилася на роздоріжжі між Заходом і Сходом, коли час висував вимогу необхідності вибору між цивілізацією і дикунством.

Саме про прояв кордоцентризму як однієї із рис української ментальності в нашому письменстві XVII ст. йтиме мова в цій розвідці. Дослідженням людини бароко, її чуттєвості, сердечності займалися І. Іваньо, М. Кашуба, Л. Пилявець, І. Софронова, Л. Ушкалов, Д. Чижевський. Проте наше завдання полягає у висвітленні глибини людського світу через призму серця, самопізнання, самозаглиблення; погляд сучасного дослідника на проблеми особистості доби Бароко.

XVII ст., на думку Д. Чижевського, було переломним у житті України, бо після століття співіснування «в межах литовсько-польської держави, утворення цілком нової міжнародної ситуації, в якій цілком по-новому мусіли бути впорядковані, полагождені стосунки з сусідами, в тому числі з тими, хто здавна був прастарим ворогом (татари, Москва)» [11, с. 203–204]. Водночас відбувалося намагання відродити велич і міць Київської Русі. З одного боку ніби несумісні поняття органічно поєднувалися в бароковій людині, яка не лише прагнула нового, завжди готова до змін, але водночас шанобливо ставилася до всього старого, до традицій, у котрих шукала вічне й неперехідне, те, що робить неповторним, унікальним особистість, а через неї і націю [11, с. 205]. «В старому, в авторитетах шукали не старого, як такого, не авторитету, за яким можна в кожному випадку спокійно, безтурботно йти, а насамперед – правди» [11, с. 206].

Барокова література проповідувала мілітаризм, широко зображувала хаос, роздвоєність людини, суспільства, нації. Тому ключовим органом, через призму якого людина Бароко сприймала навколишній світ було серце. У широкому розумінні, серце – символ любові. У буденній мові під словом «серце» розуміють діяння душі. Серце є тим, що знаходиться всередині, тобто спогади, почуття, міркування [1, с. 201].

У християнстві палаюче серце символізує відданість, релігійне служіння. Біблія пов'язує із серцем всі функції свідомості: мислення, прояв любові, воно становить центр духовного і фізичного життя [1, с. 201].

Звернення до серця як центру духовності в людині було основою творів античних мислителів. Платон вважав, що серце – іскра душі, Аристотель та стоїки – найвищим пунктом у душі, Філон же розумів серце як душевну глибину [12, с. 139]. Зустрічається воно і в отців церкви: Августина, Климента, Григорія Назіанського, Григорія Ниського, Оригена. Найкраще ж

діалектика серця показана в працях Макарія Єгипетського. Серце у нього – «непізнавальна глибина», в якій знаходиться як смерть, так і життя, добро поруч зі злом [12, с. 140].

За традиційними уявленнями християнських богословів, місцем перебування розуму було серце. Отже, воно символізувало мудрість, духовність. Звернення до символу серця в добу Бароко пов'язане ще і з різкою антитетикою – однією із найхарактерніших рис літератури того часу. Тому така пильна увага приділялася різноманітним людським органам, у тлумачення яких вкладали подвійний смисл – вічне і тлінне: ніс, очі, п'ята і, звичайно ж, серце. Воно (серце) цікаве і з погляду того, що не лише підтримує фізичну форму людини, але є основним рушієм її почуттів і вчинків. За його індивідуальними властивостями співчувати, любити визначаються людські якості. Воно – маленьке, але охоплює всю людську суть. Яке серце, така й людина. Про істинність і точність як дві найхарактерніші ознаки серця мовив ще пророк Єремія [7, с. 252].

Тому часто знаходимо згадки саме про цей орган людського тіла в українській літературі XVII ст. Так, Кирило Транквіліон-Ставровецький вважав, що в залежності від того, наскільки світла думками й вчинками особистість, настільки чисте вона має серце. Із цією метою у творі «Зерцало богословії» письменник вибудовує синонімічні ряди епітетів, що розташовані в порядку градації, відповідно до того, як змінюється емоційний фон у творі, а також з метою глибшого засудження людських вад або ж навпаки, виокремлення чеснот: «Заздротливиі, горделивиі, гнівливиі, лакомци, п'яниці, блюзнірци. Таковиі бога видіти жадною мірою не могут[ь]. А чистиі сердцем кто суть? Смирenniі, кроткиі, зичливиі всім всего доброго, подвижници, трудолюбци, постници, въздержници, трезвиі, чуйниі и пильниі в молитвах повседневних, которіи уставичне на богомисльности в небесних позоріх пасут[ь] око свое разумной души. Такавиі всі з покорою и съ страхом взирают[ь] на пресвітлоє лице бога своего и ясно зрят[ь] славу величества его» [8, с. 252].

На думку Кирила Транквіліона-Ставровецького, людина – найвище і найдосконаліше творіння Бога. Подібно до стоїків український письменник стверджує, що вона (людина) створена з двох протилежностей: видимого тіла та невидимої душі. Саме душа є розумною, безсмертною, тим, що вирізняє одну особистість від іншої, підкреслюючи її унікальність [4, с. 176]. Тобто Кирило Транквіліон-Ставровецький зосереджує увагу на внутрішній людині, яку й вважає справжньою. А головним критерієм для визначення істинної людини виступає серце. «Ідучи за античними філософами та італійськими гуманістами епохи Відродження, мислитель вважає, що внутрішній світ людини – мікрокосм – повторює в собі всі особливості – макрокосму» [4, с. 179].

Із подвійністю людської натури зустрічаємося у творах Йоаникія Галятовського, Хоми Євлевича, Івана Некрашевича, Феофана Прокоповича, Касіяна Саковича, Григорія Сковороди та інших представників української барокової літератури.

Про серце, як основний орган людського тіла, веде мову й Касіян Сакович у «Трактаті про душу»: «Із серцем пов'язаний початок життя і його кінець – смерть, воно першим, кажуть, починає жити і останнім помирає» [6, с. 248]. Саме серце дає імпульс життю, бо в ньому зосереджено основну якість – людяність, що підносить нас серед інших творінь Божих, робить життєвий шлях осмисленим, надає сенс існуванню. Тоді як у печінці, на думку Касіяна Саковича, знаходиться дух життя, який допомагає тілу, а в мозку – дух розумності, що може зробити людину занадто прагматичною, холодною, байдужою, за умови відсутності чуйності, яка знаходиться в серці [5, с. 244].

Внутрішня людина стає центром у творчості Дмитра Туптала: «Внїшній убо человек от многих членов составляется, внутренній же умом, вниманіем себѣ, страхом Господним и благодатию Божією в совершенство приходит» [9, с. 239]. На думку письменника, людина може бути неприваблива ззовні, проте прекрасною всередині. Це залежить від глибини її духовності, сердечності.

Зрозуміти себе, власне серце людина може лише шляхом самопізнання, самозаглиблення. «Найглибшою мудрістю, філософією та теологією Сакович уважає пізнання людиною самої себе як основи для керівництва «домом свого тіла», думками і вчинками» [10, с. 172]. Дмитро Туптало, згідно з християнськими чеснотами, прославляє в своїх творах скромність, бідність, поміркованість у сфері матеріальних благ. Також письменник закликає до самовдосконалення та пізнання себе, бо тільки так людина зможе наблизитися до Бога [3, с. 205]. «Ибо кто истинно познает себя, тот познает в себѣ бога, а кто познает бога, тот познал себя, тот соединил себя с богом» [цит. за: 2, с. 73].

Петро Могила в «Книзі душі» спробував обґрунтувати принцип «себепізнання». Він вважав, що знання не допоможуть людині, якщо вона не знатиме себе [2, с. 68]. Саме цей мотив став наскрізним для літератури українського бароко, що у XVIII ст. сформується в концепцію самопізнання в творчості Григорія Сковороди.

Для барокової людини, змушеної шукати гармонії не лише у власному світі, найголовнішим є зуміти узгодити свої бажання, прагнення, сподівання з бурхливим і величним навколишнім світом, зберегти свою неповторність та індивідуальність, не піддатися на мирські спокуси й принади, а залишитися духовно цнотливою. Це було можливо зробити тільки тоді, коли людина дотримувалася в повсякденному житті християнських чеснот, завдяки глибокій моральності, тобто мала чисті сумління і серце.

Отже, кордоцентризм стає чи не основним мотивом літератури українського Бароко, зокрема XVII ст. Звичайно, кожен письменник наголошував на якійсь певній особливості серця, яка була близька його світобаченню, особистому розумінню значення цього органа тіла в житті людини. Так, для Кирила Транквіліона-Ставровецького вчинки особистості визначаються за тим, яке вона має серце, тому, що для мислителя справжня людина – це та, яка в усіх своїх діяннях прислухається до власного серця.

Для Касіяна Саковича цей орган тіла дає поштовх до життя, а яким воно буде (життя) залежить від кількості людяності, сердечності кожної особи. Дмитро Туптало стверджує, що зовнішність оманлива. Справжню людину можна визначити лише за тим, яке в неї серце. Не дивлячись на різні акценти, що їх розрізняли наші барокові письменники, спільним моментом є те, що усі людські діяння, всі помисли й сподівання концентруються в серці, визначаючи справжнє єство кожної особистості.

Таким чином, частотність звернення наших письменників саме до серця як сховища духовності й людяності засвідчило кордоцентричне спрямування літератури українського бароко XVII ст.

Література

1. Зінченко І. Символ серця та його трактування у біблійному та художньому текстах / І. Зінченко, Т. Зінченко // *Біблія і культура* : збірник наукових статей. – Чернівці : Рута, 2000. – Вип. 2. – С. 201–203.
2. Іваньо І. Філософія і стиль мислення Г. Сковороди / Іваньо І. – К. : Наукова думка, 1983. – 272 с.
3. Кашуба М. Дмитро Туптало в українській філософській традиції / М. Кашуба // *Дмитро Туптало у світі українського бароко* : збірник наукових праць. – Л. : Артос-Апріорі, 2007. – С. 198–208.
4. Пилявець Л. Гуманістичні тенденції в поглядах на людину й суспільство Кирила Транквіліона-Ставровецького / Л. Пилявець // *Європейське Відродження та українська література XIV-XVII ст.* – К. : Наукова думка, 1993. – С. 175–193.
5. Сакович К. Арістотелівські проблеми, або Питання про природу людини / К. Сакович // *Хроніка-2000* : Український культурологічний альманах. – К. : [б. в.], 2000. – Випуск 37–38. – С. 239–247.
6. Сакович К. Трактат про душу / К. Сакович // *Хроніка-2000* : Український культурологічний альманах. – К. : [б. в.], 2000. – Випуск 37–38. – С. 247–250.
7. Софронова Л. Три мира Григорія Сковороди / Софронова Л. – М. : Индрик, 2002. – 464 с.
8. Транквіліон-Ставровецький К. Зерцало богослов'ї / К. Транквіліон-Ставровецький // *Хроніка-2000* : Український культурологічний альманах. – К. : [б. в.], 2000. – Випуск 37–38. – С. 251–262.
9. Ушкалов Л. Дмитро Туптало та Григорій Сковорода : про одну паралель академіка Миколи Сумцова / Л. Ушкалов // *АНТИПРОЛОГ* : збірник наукових праць, присвячених 60-річчю члена-кореспондента НАН України Миколи Сулими. – К. : ВД «Стилос», 2007. – С. 231–248.
10. Філософська думка в Україні : бібліографічний словник / [авт. кол. : В. Горський, М. Ткачук, В. Нічик та ін.]. – К. : Унів. видавництво «Пульсари», 2002. – 244 с.
11. Чижевський Д. Сімнадцяте сторіччя в духовній історії України / Д. Чижевський // *Хроніка-2000* : Український культурологічний альманах. – К. : [б. в.], 2000. – Випуск 37–38. – С. 202–216.

12. Чижевський Д. Філософія Г.С. Сковороди / Чижевський Д. – Х. : Прапор, 2004. – 272 с.

References

1. Zinchenko I. Symvol sertsia ta yoho traktuvannia u bibliinomomu ta khudozhnomu tekstakh / I. Zinchenko, T. Zinchenko // Bibliia i kultura : zbirnyk naukovykh statei. – Chernivtsi : Ruta, 2000. – Vyp. 2. – S. 201–203.
2. Ivano I. Filozofia i styl myslennia H. Skovorody / Ivano I. – K. : Naukova dumka, 1983. – 272 s.
3. Kashuba M. Dmytro Tuptlo v ukrainskii filozofskii tradytsii / M. Kashuba // Dmytro Tuptalo u sviti ukrainskoho baroko : zbirnyk naukovykh prats. – L. : Artos-Apriori, 2007. – S. 198–208.
4. Pyliavets L. Humanistychni tendentsii v pohliadakh na liudynu i suspilstvo Kyryla Trankviliona-Stavrovetskoho / L. Pyliavets // Yevropeiske Vidrozhennia ta ukrainska literatura XIV-XVII st. – K. : Naukova dumka, 1993. – S. 175–193.
5. Sakovych K. Aristotelivski problemy, abo Pytannia pro pryrodu liudyny / K. Sakovych // Khronika-2000 : Ukrainskyi kulturolohichnyi almanakh. – K. : [b. v.], 2000. – Vypusk 37–38. – S. 239–247.
6. Sakovych K. Traktat pro dushu / K. Sakovych // Khronika-2000 : Ukrainskyi kulturolohichnyi almanakh. – K. : [b. v.], 2000. – Vypusk 37–38. – S. 247–250.
7. Sofronova L. Try mira Hryhoriia Skovorody / Sofronova L. – M. : Indryk, 2002. – 464 s.
8. Trankvilion-Stavrovetskyi K. Zertsalo bohoslovii / K. Trankvilion-Stavrovetskyi // Khronika-2000 : Ukrainskyi kulturolohichnyi almanakh. – K. : [b. v.], 2000. – Vypusk 37–38. – S. 251–262.
9. Ushkalov L. Dmytro Tuptalo ta Hryhoriu Skovoroda : pro odnu paralel akademika Mykoly Sumtsova / L. Ushkalov // ANTYPROLOH : zbirnyk naukovykh prats, prysviachenykh 60-richchiu chlena-korespondenta NAN Ukrainy Mykoly Sulymy. – K. : VD «Stylos», 2007. – S. 231–248.
10. Filozofska dumka v Ukraini : biblohrafichnyi slovnyk / [avt. kol. : V. Horskyi, M. Tkachuk, V. Nychyk ta in.]. – K. : Univ. vydavnytstvo «Pulsary», 2002. – 244 s.
11. Chyzhevskyi D. Simnadtsiate storichchia v dukhovnii istorii Ukrainy / D. Chyzhevskyi // Khronika-2000 : Ukrainskyi kulturolohichnyi almanakh. – K. : [b. v.], 2000. – Vypusk 37–38. – S. 202–216.
12. Chyzhevskyi D. Filozofia H.S. Skovorody / Chyzhevskyi D. – Kh. : Prapor, 2004. – 272 s.

*Статтю рекомендовано до друку
кандидатом філологічних наук, доцентом кафедри ГМДТЛП
Київського національного університету технологій та дизайну
Єршовою Оленою Павлівною*

Стаття надійшла до редакції 20 листопада 2015 року